

‘મારી મૂર્તિ કરતાં મારો મંત્ર મહાન છે’ - ભગવાન સ્વામિનારાયણ

સ્થૂળમાંથી સૂક્ષ્મ તરફની યાત્રા

‘શું ત્યાં હવા નથી ? હું એમ પૂછું છું કે મુંબઈમાં હવા નથી ?’

લગભગ ૨૦ વર્ષ પહેલાંનો આ પ્રસંગ છે. ગુરુહરિ કાકાજી દિલ્હી પધાર્યા હતા. મુંબઈમાં એક સાધકમુક્તને કંઈ કામ આવી પડ્યું. તેમાં જરા મૂંઝાયા. કાકાજીને પૂછ્યા સિવાય મનને સમાધાન મળે એમ નથી એવું લાગવાથી એમણે દિલ્હી ફોન કર્યો. હજી તો એ પોતાની વાત શરૂ કરે એ પહેલાં જ કાકાજીએ એમને ઉપરોક્ત પ્રશ્ન પૂછ્યો. અચાનક જ પૂછાયેલા આ સવાલથી તે પહેલાં તો સહજ સ્તબ્ધ થયા અને મૂંઝાયા પણ પછી કાકાજીના પ્રશ્નનો મર્મ કંઈક સમજાયો એટલે એમણે સહજ જ કહ્યું, ‘હા, હવા તો બધે જ છે.’ તરત જ કાકાજીએ કહ્યું કે ‘જો હવા સર્વત્ર હોય તો બ્રહ્મતત્ત્વ નહીં ? તમે મહારાજની મૂર્તિ ધારી ધૂન કરો, તમને જવાબ મળી જશે. અહીં દિલ્હી શું કામ ફોન કર્યો ?’ કાકાજીના પ્રશ્નનો ગૂઢાર્થ એ હતો કે તમે જો અમને બ્રહ્મસ્વરૂપ માનતા હો તો અમને દૂર શું કરવા માનો છો ? બ્રહ્મતત્ત્વ તો સર્વત્ર છે. જો ખરેખરા દિલથી પોકાર કરીએ તો તે પ્રગટ થઈ જવાબ આપે જ છે.

લગભગ ૨૦ વર્ષ પહેલાં જે પ્રશ્ન કાકાજીએ એ સાધક મુક્તને પૂછ્યો હતો એવો જ ગૂઢાર્થ લગભગ ૨૦૦ વર્ષ પહેલાં મહારાજે સદ્. મુક્તાનંદસ્વામીને સમજાવ્યો હતો. અમુક દ્રેષીઓની કાનભંભેરણીથી પ્રેરાઈ વડોદરાના મહારાજાએ શ્રીજીમહારાજને પ્રકાંડ પંડિતો સાથે શાસ્ત્રાર્થ માટે આહવાન આપ્યું હતું. મહારાજે તે માટે સદ્. મુક્તાનંદસ્વામીને અનુરોધ કર્યો ત્યારે મુક્તાનંદસ્વામીએ પોતાની મૂંઝવણ રજૂ કરતાં કહ્યું કે ‘મહારાજ, હું કંઈ સંસ્કૃત વિદ્યા ભણ્યો નથી. શાસ્ત્રાર્થ એ મારો

વિષય નથી. આપ કોઈ વિદ્વાન સંતને મોકલો.’ પરંતુ સમગ્ર સંત સમાજમાં મુક્તાનંદસ્વામીની સાધુતાની મોટપને છતી કરવા માગતા હોય કે પછી સમગ્ર સત્સંગમાં ‘સ્વામિનારાયણ મહામંત્ર’ ની દિવ્ય શક્તિની અસલી પરખ દર્શાવવા માગતા હોય પણ મહારાજે મુક્તાનંદસ્વામીને હૈયાધારણ આપી કે ‘હે સ્વામી, મોટપ વિદ્વાતાની નથી. આપ જેવા સાધુની પ્રતિભાથી જ તેઓ ઝાંખા પડી જશે. ને શાસ્ત્રાર્થની વાત કરે તો તમે ‘સ્વામિનારાયણ’ મંત્રનું રટણ કરતા કરતા જાજો. તમને કશો જ વાંધો નહીં આવે.’ તનમાં મહારાજની આજ્ઞાનું બળ ને મનમાં મંત્રનું રટણ કરતાં કરતાં મુક્તાનંદસ્વામી વડોદરા ગયા. તેમની સાધુતા અને પ્રતિભાથી જ બીજા વિદ્વાનો અંજાઈ ગયા અને જેમ નક્કી કર્યું હતું તે પ્રશ્નો પૂછી શક્યા નહીં અને બીજા જે પ્રશ્નો પૂછ્યા તેમાં મુક્તાનંદસ્વામીનો જવલંત વિજય થયો. પ્રકાંડ વિદ્વાનો સમક્ષ મુક્તાનંદસ્વામીને જે જળહળતી ફતેહ મળી તેથી વડોદરાના મહારાજ આશ્ચર્ય પામ્યા એટલું જ નહીં, શ્રીજીમહારાજ પ્રત્યેનો તેમનો આદરભાવ અનંતગણો વધી ગયો. મહારાજને વડોદરા પધારવા તેમણે ભાવભર્યું નિમંત્રણ પાઠવ્યું ને મુક્તાનંદસ્વામીનું પણ બહુમાન કર્યું.

મહારાજને જ્યારે મુક્તાનંદસ્વામીના આ જવલંત વિજયની જાણ થઈ ત્યારે એમણે હાજર રહેલ તમામ સંતો અને સત્સંગીઓમાં મીઠાઈ વહેંચી અને વડોદરા નજીક જ આદરજ ગામે મુક્તાનંદસ્વામીને સિંહાસન પર બેસાડી તેમની આરતી ઉતારી ને તેમનું ખૂબ બહુમાન કર્યું. અને મુક્તાનંદસ્વામી ? તેઓ તો પોતાના ઈષ્ટદેવની આ અનહદ કૃપાથી ગદ્ગદ થઈ ગયા. તેમને બહુમાનનો આનંદ ન હતો પરંતુ પ્રભુ પોતે પ્રત્યક્ષપણે હાજર ન હોય તો પણ તેમનો મંત્ર તેમના પ્રત્યક્ષ સાનિધ્ય જેવો જ પ્રતીતિકર અને શક્તિશાળી છે, જીવંત છે એ રહસ્યની જે અનુભૂતિ થઈ તે જાણે અઢળક મૂડી તે અનંત મોટપ મળી હોય તેવી શાશ્વત ને આનંદદાયી બની રહી.

હે વહાલા મુક્તો ! ઉપરના બન્ને પ્રસંગોમાં આધ્યાત્મજ્ઞાનનું કેટલું મોટું રહસ્ય છતું થાય છે ! આપણી સમગ્ર સાધના જ બહારથી અંદર જવાની છે. સ્થૂળમાંથી સૂક્ષ્મ તરફની યાત્રાની છે. ગુરુહરિ કાકાજી ઘણી વાર કહેતા, ‘બાહ્યદષ્ટિ છોડો, સ્થૂળભાવ છોડો.’ ફક્ત સામાન્ય માનવી જ નહીં પરંતુ મોટા ભાગનો ભક્ત સમુદાય પણ ‘સ્થૂળભાવ’ની આ જંજીરને તોડી શકતો નથી. મોટાપુરુષોના કહેવા છતાં પણ. અંગ્રેજીમાં જેને ‘HERO WORSHIP’ એટલે કે ‘વ્યક્તિપૂજા’ કહેવામાં આવે છે તે આ સ્થૂળભાવની જ અભિવ્યક્તિ છે. આપણા ઈચ્છિત કે અભીષિત નિશાનને આપણે પહોંચી ન શકીએ અથવા આપણે જે સાધના કરવાની છે તે માટેની આપણી વફાદારી કે ગંભીરતામાં જ્યારે આપણે ઊણા ઊતરીએ કે માટીપગા પુરવાર થઈએ ત્યારે આપણી એ નબળાઈ કે ક્ષતિને ઢાંકવા આપણે આવી વ્યક્તિપૂજાનું આલંબન લઈએ છીએ.

સ્થૂળ કરતા સૂક્ષ્મની યાત્રા વધુ સઘન એકાગ્રતા અને તપશ્ચર્યા માગી લે છે. વધુ પરિપક્વતા, ઊંડાણ, અભીપ્સા અને સમજણની તેમાં આવશ્યકતા છે, જેની ક્ષમતા બધામાં હોતી નથી. સ્થૂળભક્તિનું આલંબન વટાવી, માયિકભાવ છોડી, દિવ્યતાના દર્શનની યાત્રા કોઈકની છે. પરંતુ ભગવાન સ્વામિનારાયણ અને સર્વે ગુણાતીત પુરુષોને આપણને સહુને એવી યાત્રા જ કરાવવી છે. સહુને એવા મરજીવા બનાવી અક્ષરધામનાં શાશ્વત સુખ, શાંતિ ને આનંદ આપવાં છે. તેથી આપણને ગમે કે ન ગમે તો પણ ઘણી વખત પરાણે, બળજબરીથી આપણને સહુને આપણી એ માનસિક ભૂમિકામાંથી છોડાવવા પ્રસંગો મૂક્યા જ કરે છે. ક્યારેક બીમારી કે દેશકાળ પણ મૂકે. પણ એ બધાં પાછળ તેમની કરૂણા જ છુપાઈ છે, આપણને સહુને ભજનનું બળ લઈ, સ્વતંત્રપણે મૂર્તિ ધારતાં કરવાની જ હૈયાની એમની વિશાળતા સમાઈ છે એવું જો આપણને સમજાઈ જાય તો આપણી સાધના પણ ટૂંકી ને સરળ બને. અને ખરેખરા ગુણાતીત પુરુષોને આ જ તાન હોય છે - પોતાના જેવા સ્વતંત્ર બનાવવાનું. કાકાજી વારંવાર સ્વામીની વાત પ્રક. ૧૨ની ઉપમીનો સંદર્ભ ટાંકીને આ વાત સમજાવતા. બાકી આજકાલ તો જ્યાં મોટા ભાગના કહેવાતા સાંપ્રદાયિક ધર્મગુરુઓ પણ પોતાની મોટપ કે સંપત્તિને અકબંધ રાખવા કે શિષ્ય સમૂહને વિસ્તારવા તેમના પ્રત્યેની પોતાની પકડ છોડવા તો શું ઢીલી કરવા પણ તૈયાર નથી હોતા ત્યારે કાકાજી જેવા ગુણાતીત પુરુષની સાચી મહત્તા ખરેખર આપણને સહુને સ્પર્શી જાય છે. એમણે ક્યારેય કોઈ પણ વાતનો ‘ઈજારો’ રાખ્યો ન હતો. રાખી શકે એમ હતા તો પણ ! અપ્રતિમ વિદ્વત્તા, અઢળક લક્ષ્મી, અત્યંત તેજસ્વી પ્રતિભા, સશક્ત તન અને એ બધામાં પણ કળશ ચઢી જાય તેવી સર્વોપરી આધ્યાત્મિક સ્થિતિ. તેમના સ્થાને અન્ય કોઈ પણ હોય તો પોતે જ એકમાત્ર ‘અધિષ્ઠાતા’ બની રહે. પણ કાકાજી ખરેખરા ગુણાતીત સત્પુરુષ હતા અને તેથી જ ગુરુભક્તિ, સાધુતા, દાસત્વ, મૈત્રીભાવ, સહનશીલતા, સુહૃદ્ભાવ અને માહાત્મ્યયુક્ત સેવાને જ એમણે પ્રાધાન્ય આપ્યું. ને સેવા પણ કોની ? ફક્ત ગુણાતીત પુરુષોની કે આગળ પડતા વડીલોની ? ના, અલ્પસંબંધવાળા નાનામાં નાના ભક્તની પણ ભગવાનના ભાવથી સેવા કરવાની. આવી અનોખી રીત તો કદાચ

ગુણાતીત સમાજમાં જ મળતી હશે. સ્વયં મહારાજ એ રીતે વર્ત્યા, ગુણાતીતાનંદસ્વામીએ પણ એ જ શીખ અખત્યાર કરી ને સર્વે ગુણાતીત પુરુષો પણ એને જ સાચી આધ્યાત્મિક સાધના કે સિદ્ધદશા કહે છે.

વળી કાકાજી તો ઘણી વાર આગ્રહપૂર્વક કહેતા કે તમે સર્વે ગુણાત્મક ભજન કરો છો. ‘મહારાજ છે ને તમે પણ છો.’ ભક્ત ચિંતામણિમાં ૭૧માં પ્રકરણમાં નિષ્કુળાનંદસ્વામીએ પરમહંસોની પ્રાર્થના ‘કહો તો મટકું ન ભરીએ મીટિ’ માં શ્રીજીમહારાજે સર્વ પરમહંસોને ‘એક વાત કહું માનો તેહ, આપણે આત્મા નહીં દેહ, માનો ચૈતન્યરૂપ તમારું, દેહ દુઃખરૂપ તેહ ન્યારું...’ એ વાત અવારનવાર કરીને કાકાજી આપણને સહુને એવી સાચી દિવ્યભાવની, પોતાના અસ્તિત્વની અસ્મિતાનો સ્થૂળભાવ અને મોટાપુરુષ પ્રત્યેનો વ્યક્તિપૂજનો સ્થૂળભાવ - બન્ને સ્થૂળભાવ છોડી, સાચી એકાંતિકી પ્રીતિની સાધનાની હાકલ કરતા. આજ્ઞામંથી અનુવૃત્તિ અને અનુવૃત્તિમાંથી અભિપ્રાયની ભક્તિની તાલીમ આપતા. ‘એકમેકના અંતરજામી બની જાઓ. એમના જંબૂરિયા બની જાઓ.’ ‘જેમ અમારો કાલ લાગે છે તેમ તમારો પણ લગાડો. અમને કોઈ ઈર્ષ્યા નથી. ગુણાતીત જ્ઞાન તો મહાસાગર સમાન છે. તમારામાં જેટલી તાકાત હોય તેટલું પીઓ. પણ એક શરત રાખજો કે કોઈનું જ્ઞેશો નહીં’ એવી શીખ આપતા. ‘એમના જેવા’ એટલે સમકક્ષ નહીં, પણ સાચા અર્થમાં એમને જ ધારી એમના તદ્વદ્ભાવને પામવાની સાધના. શિક્ષાપત્રીના શ્લોક ૧૧૬ મુજબ - ‘નિજાત્માનં બ્રહ્મરૂપં ...’ એ જ આપણું સર્વોચ્ચ અને એકમાત્ર નિશાન છે એ રહસ્ય વારંવાર છતું કરતા. એમની એ અનોખી હેતુપ્રણાલી, સાધનાની વિશિષ્ટ રીતિનો જ્યારે વિચાર કરીએ ત્યારે સહજ જ નતમસ્તક થઈ જવાય કે આપણી પાત્રતા કે સંકુચિતતા કે માનસિક ભૂમિકાનાં, સ્થૂળભાવનાં વળગણો, રિસામણાં-મનામણાંની હરકતો એ બધાંને ક્ષમ્ય ગણી, આપણા સહુમાં એમણે કેવો વિશ્વાસ મૂક્યો ? આપણને કેવી પ્રીતિ કરી ? આપણું કેવું જતન કર્યું ?

એમના સાક્ષાત્કારના સુવર્ણ જયંતીના મંગલ વર્ષમાં અને ૭મી માર્ચના એમના ૧૭મા સ્મૃતિદિનના પુણ્ય અવસરે આપણે સહુ આપણો સ્થૂળભાવ છોડી, અંદરોઅંદર પ્રત્યેની આપણા હેતુવાળા કે હજુરિયાઓ પ્રત્યેની શરતી પ્રીતિ કે મિત્રતાની પરિમિતીને વિસ્તારી સર્વત્ર સહુ પ્રત્યે સાચી કેવળ સંબંધના જ માહાત્મ્યની દિવ્ય આત્મબુદ્ધિ ને પ્રીતિના, કાકાજી જેવી હૃદયની વિશાળતાના સત્સંગનું જ સંવર્ધન કરી શકીએ એ જ તેઓશ્રીના પુનિત ચરણે અભીપ્સા કરીએ, તે માટેનો યત્કિંચિત્ પ્રયાસ કરીએ.